

AUTOINTERPRETAREA CA STRATEGIE CONVERSAȚIONALĂ

Alexandru COSMESCU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7288-3998>

Rezumat. *Interacțiunea verbală implică un proces continuu de negociere și renegociere a sensului enunțurilor, în funcție de scopurile asumate de participanți. Or, unul dintre scopurile implicite ale interacțiunii este ceea ce poate fi numit înțelegere reciprocă. Unul dintre lucrurile pe care le facem când vorbim unul cu altul este să creăm posibilitatea unei cât mai mari apropieri – până la izomorfie – între ceea ce înțeleg interlocutorii atunci când au de a face unul cu enunțurile celuilalt. Interacțiunea conversațională devine astfel reflexivă și metadiscursivă – a vorbi despre elemente ale conversației înseși pentru a le clarifica. Acesta este contextul în care survine fenomenul autointerpretării: revenirea locutorului la ceva ce a spus anterior, pentru a-și reformula enunțul în lumina a ceea ce este considerat drept neînțelegere de către destinatar. Studiul propus va reprezenta o analiză a formelor și funcțiilor autointerpretării în discurs.*

Cuvinte-cheie: *autointerpretare, strategie conversațională, teoria relevanței, dialog, analiza discursului.*

Self-interpretation as a Conversational Strategy

Abstract. *Verbal interaction involves a continuous process of negotiation and renegotiation of the utterances' meaning, depending on the participants' goals. In this sense, one of the implicit goals of interaction is what can be called mutual understanding. One of the things that we do when we speak with each other is to create the possibility of an increasing coming-together – ideally until they become isomorphic – of what the speakers understand when they deal with each other's utterances. Conversational interaction becomes thus reflexive and metadiscursive – speaking about elements of conversation itself in order to clarify them. This is the context in which the phenomenon of self-interpretation appears: the speaker's return to something that they previously said, in order to reformulate their utterance based on a perceived misunderstanding by the addressee. The present study will offer an analysis of the forms and functions of self-interpretation in discourse.*

Keywords: *self-interpretation, conversational strategy, relevance theory, dialogue, discourse analysis.*

O teză fundamentală pentru analiza conversației și a discursului este că, atunci când vorbim unul cu celălalt, ceea ce se întâmplă este, de obicei,

mai mult decât credem – și adesea altceva decât credem că se întâmplă. În același timp, în fiecare moment al unei conversații negociem cu ceilalți posibilități de interpretare pentru a înțelege și a ne face înțeleși, chiar dacă nu avem în minte un set de reguli explicite sau formalizabile după care să ne ghidăm. În conversația cotidiană, sub multiplele ei forme, procedăm în lumina a ceea ce ne arată situația în care suntem – reacția verbală sau non-verbală a celuilalt, care ne ghidează propria intervenție discursivă. În analiza lingvistică, ceea ce ne ghidează – sau ar trebui să ne ghideze – este realitatea fundamentală a materialului cu care lucrăm, „analiza faptelor de limbă” având un rol metodologic fundamental. Or, faptele sunt interpretate prin îngemănarea teoriei cu observația. Pentru a înțelege ceea ce încercăm să înțelegem, niciuna dintre ele nu poate funcționa în mod autonom. Teoria este cea care ghidează observația, observația este cea care permite interpretarea și înțelegerea și, eventual, reformularea teoriei de la care pornește cercetătorul.

Interesul meu pentru fenomenul pe care îl numesc auto-interpretare a pornit de la una dintre practicile discursive pe care le cunoaștem cu toții, atât în calitate de „vorbitori naivi” cât și de cercetători într-un domeniu, oricare ar fi el: parafraza. Cazul tipic pentru parafrază este încercarea unui locutor de a pune în alte cuvinte sensul unui enunț care poate să aparțină altcuiva sau lui însuși. Pot exista multiple motive pentru a recurge la parafrază; putem parafraza în scris un text pe care îl citim, atunci când îl conspectăm, putem parafraza oral textul pe care îl discutăm împreună cu cineva într-un cerc de lectură, putem parafraza în mod formal și sistematic cuvintele celuilalt într-o conversație terapeutică pentru a ne asigura ca l-am înțeles înainte de a formula o întrebare care să continue fluxul discursiv (Cosmescu, 2020). În același timp, putem să ne parafrăzăm pe noi înșine – și o facem adesea – pentru a clarifica ceea ce vrem să spunem, atunci când avem senzația că destinatarul nostru nu ne-a înțeles. Comentându-l pe William James, fenomenologul olandez Hans Linschoten scrie: „Când vrem să facem ceva mai clar, parafrăzăm acel lucru; literalmente, vorbim în jurul lui, nu pentru a scăpa de subiect ci anume pentru a-l clarifica. Repetând un enunț sub o altă formă, brodând pe marginea unei teme, facem ca obiectul gândirii să devină mai clar pentru ascultător sau cititor. Ne putem mulțumi cu simpla numire a subiectelor, dar când parafrăzez ceva vreau să fac pe altcineva capabil să urmărească dezvoltarea gândirii mele, să experimenteze ceea ce gândesc eu” (Linschoten, 1968, p. 191). Respectiv, auto-parafrazarea, cum ar numi-o Linschoten, apare pe fundalul unei *insuficiente clarități* pe care vrem s-o maximizăm *de dragul celuilalt* sau, mai curând, pentru a ne face înțeleși *în măsura în care vrem să fim înțeleși și în modul în care vrem să fim înțeleși*.

Pentru o analiză mai aplicată a acestui fenomen – pe care am ales să-l numesc auto-interpretare, deoarece implică mai multe dimensiuni decât simpla parafrază – voi recurge și la perspectiva articulată de Dan Sperber și Deirdre Wilson sub titlul de *relevance theory / teoria pertinentei*, care oferă mijloace extrem de utile pentru înțelegerea mai multor aspecte esențiale în această privință și pe care le voi testa ulterior pe transcrierea unui dialog.

Contextul în care își dezvoltă Sperber și Wilson această teorie (Sperber, Wilson, 1986) este unul al pragmaticii post-griceene, care privește sensul unui enunț drept ceva *avut în vedere* de un locutor și inferat de destinatar pe baza enunțului auzit sau citit. Înțelegerea sensului nu este, din această perspectivă, o decodare, ci o inferență ce devine posibilă pe baza unui proces automat de decodare. Atunci când auzim un enunț rostit într-o limbă pe care o cunoaștem, nu putem alege să-l auzim drept simplă înșiruire de sunete, făcând abstracție de sensul lui propriu-zis lingvistic. Însă înțelegerea nu se reduce la această dimensiune a decodării. Enunțurile rostite sau scrise nu plutesc pur și simplu în aer, ci aparțin unui subiect care le produce, fie adresându-se unui destinatar concret, fie unuia idealizat, dar intersubiectivitatea este de fiecare dată presupusă, de rând cu *prezența perceptuală a enunțului pentru destinatar*, chiar și dacă locutorul nu este prezent fizic.

Sperber și Wilson interpretează comunicarea ca pe un proces *ostensiv-inferențial*: locutorul produce un enunț care *este perceput de către destinatar*, devine parte a mediului perceptual al acestuia. Pe baza decodării enunțului – înțelegerea lingvistică minimală – destinatarul îi inferează sensul, adică identifică *ce ar putea avea în vedere* cineva rostind sau scriind enunțul respectiv. Unul dintre principiile fundamentale utilizate în cadrul acestei inferări este cel care a și dat titlul teoriei formulate de cei doi cercetători, *principiul pertinentei*. Locutorul intenționează să-i atragă destinatarului său atenția asupra a ceva considerat *pertinent* pentru acesta, sau pentru ei amândoi, și îi poate atrage atenția – îi poate *arăta* ce are în vedere – în diferite moduri, una dintre posibilități fiind cea a utilizării limbajului. Rostind un enunț, intenția noastră este de a face o asumție a noastră – felul în care conceptualizăm un fapt – manifestă pentru un destinatar real sau potențial. Enunțul funcționează, în acest sens, ca un indicator – arătând spre o asumție, făcându-i-o altcuiva accesibilă *în urma inferenței* cu privire la ce ar putea avea locutorul în vedere rostind sau scriind ceea ce scrie, în urma unei reconstituiri a intențiilor comunicative ale locutorului.

Or, interpretarea nu este doar sarcina destinatarului. Locutorul însuși, formulând un enunț, își interpretează un gând sau o intenție comunicativă *pentru a i-o face accesibilă celuilalt*. Enunțul care ajunge la destinatar este deja *pre-interpretat* de locutor *în beneficiul destinatarului său* – o formulare despre care locutorul consideră că va fi *suficient de inteligibilă*

și *suficient de pertinentă* pentru a face să transpară *ceea ce vrea să spună*. Această auto-interpretare este, în primă instanță, derivată din ceea ce *simțim că vrem să spunem* – din conștiința implicită care este adusă în limbaj – dar nu este niciodată identică cu ceea ce vrem să spunem. Ceea ce aducem în limbaj este marcat printr-un surplus – un surplus care, în fapt, trece și în enunțul însuși, oferindu-i multiple variante de interpretare.

Atunci când vorbim, o facem într-un context determinat, care include nu doar relația cu interlocutorul nostru, conștiința experiențelor comune, presupunerile cu privire la interesele acestuia, ci și propria noastră experiență *așa cum este ea resimțită în moment*, ca și o serie de presupuneri cu privire la experiența celuilalt: este atent sau nu, urmărește ceea ce spunem sau nu, vrea să spună și el ceva sau nu. Toți acești factori contextuali fac enunțul posibil, iar urma lor se regăsește în enunțul însuși – nu doar în *ceea ce este spus*, ci și în pauze, ezitări, contururi intonaționale, gesturi. Ceea ce face manifest un enunț, venind din acest surplus contextual, este de obicei *mai mult* decât vrea locutorul să facă manifest, chiar dacă, adesea, acest *mai mult* este trecut cu vederea atât de el însuși, cât și de destinatarul său. Fără să ne dăm seama, ceea ce spunem lasă să se înțeleagă mai mult decât ceea ce *vrem să spunem*, sau *altceva* decât vrem să spunem. Uneori acest lucru se întâmplă în mod intenționat: ceea ce vrem să dăm de înțeles celuilalt este *altceva* decât spunem, ca în cazul ironiei, metaforei sau altor efecte stilistice.

Una dintre dimensiunile acestui surplus de sens exprimat pe lângă ceea ce este spus în mod explicit poartă în pragmatică numele de *implicatură*. Spre deosebire de alte interpretări, care privesc implicatura în logica așa-numitelor maxime conversaționale, Sperber și Wilson o interpretează tot din perspectiva principiului pertinentei: o implicatură este ceva implicat de un enunț, fără a fi prezent în mod explicit în el, dar inferat de către destinatar *pornind de la prezumția că ceea ce spune locutorul este pertinent în contextul dat*. În plus, implicatura nu este percepută de destinatar drept ceva *adăugat* enunțului, ci drept ceea ce a avut locutorul în vedere *în mod intenționat* atunci când a spus ceea ce a spus – pentru că, dacă nu ar fi avut în vedere implicatura respectivă, ceea ce a spus *nu ar fi avut nicio legătură cu contextul*.

Fiecare enunț rostit vine cu o serie largă de asumții pe care le implică. Unele dintre ele sunt evidente, altele – justificate doar parțial, dar uneori înțelegerea sau efectele poetice ale unui text depind de ceva abia sugerat, dar prezumat ca *posibil de reconstruit* pe baza enunțului rostit. Mai ales efectele subtile ale unei implicaturi abia sugerate pot fi cu greu supuse formalizării, dar sunt fundamentale pentru înțelegerea reciprocă la nivel

cotidian. Cu cât mai mult crede locutorul că poate fi înțeles de destinatar, cu atât va lăsa mai mult implicat în ceea ce spune.

De exemplu, atunci când întrebăm pe cineva „Vrei să mănânci?” și interlocutorul ne răspunde „Abia am mâncat!”, nu-ul său rămâne implicat. Dar de ce nu ne răspunde pur și simplu *nu*? Există mai mulți factori contextuali care determină acest răspuns. Unul dintre ei este faptul că întrebarea *vrei să mănânci* este interpretată ca implicând o invitație de a mânca împreună, nu pur și simplu ca vizând apetitul sau foamea lui. Un simplu *nu* ca răspuns ar însemna nu pur și simplu un răspuns negativ cu privire la dorința interlocutorului nostru de a mânca, ci, implicat, și un refuz al invitației de a mânca *împreună*. În negocierea relației dintre interlocutori, un simplu refuz al unei invitații, neînsoțit de un motiv pentru acest refuz, poate fi interpretat ca o micro-agresiune – nu un refuz al *invitației* noastre, ci un refuz *personal*. Pentru a atenua această reacție posibilă, pe care o anticipează, interlocutorul ne oferă și un motiv din care nu vrea să mănânce. Or, faptul că cineva abia a mâncat – prezentat în enunțul interlocutorului nostru – nu implică neapărat și faptul că nu mai vrea să mănânce, deși îl sugerează ca posibilitate. Atunci când auzi pe cineva spunând „abia am mâncat”, e cel mai probabil că nu vrea să mai mănânce *acum* – chiar dacă nu este exclusă posibilitatea de a mai mânca sau, poate, de a ne însoți fără să mănânce alături de noi. Dar toate aceste posibilități deschise de răspunsul celuilalt capătă contur abia în cursul ulterior al conversației, manifestându-se adesea sub forma *auto-interpretării* – a unei negocieri continue a sensului atunci când ne confruntăm cu reacția celuilalt și înțelegem că ceea ce a înțeles e diferit de ceea ce *am vrut să spunem*.

Acest lucru devine clar în dinamica unei conversații. Voi ilustra felul în care se întâmplă această negociere a sensului implicat pe baza începutului unui dialog dintr-un volum de pionierat pentru spațiul basarabean – *Limba română spontană (studiu și texte)*, editat de George Gogin. Autorul a înregistrat și a transcris mai multe dialoguri spontane, fiind și implicat în unele din ele, după cum lasă să se înțeleagă din notele despre participanți. Unul dintre aceste dialoguri implică două persoane, G. și Z. Voi cita partea de început a acestuia (Gogin, 2004, p. 89):

„G. – Povestește-mi, te rog, despre idealul tău.

Z. – Ie uo întrebare complicată?

G. – Ce credeți că ie mai sfânt în viață?

Z. – Ieu aș crede că-ă-ă, mai scump în viață ieste ca să fii specialist, să fii sănătos, să iubești lucrul, să fii iubit și să iubești.

G. – Da-a-a! Da ce vedeți dumneavoastră în prietenie? Cum ți’nchipui mata uo prietenie ideală? Ea poate să fie diferită?

Z. – Da uo prietenie ideală?

G. – Ați citit vr'o lucrare, vr'un roman în care v'a plăcut prietenia dintre ieroi și, care au devenit model pentru tine? Ai, presupunem, că nu-ți amintești. Spune, te rog, care-i artistul tău preferat, din Moldova?"

Din bogăția de fapte de limbă care se remarcă la analiza atentă a unui fragment de acest gen, voi atrage atenția doar asupra celor care ilustrează fenomenul auto-interpretării, din perspectiva teoretică articulată mai sus.

1. Dialogul pornește de la o întrebare a lui G. A ruga pe cineva să vorbească despre o temă presupune că interlocutorul tău *poate* vorbi despre acea temă – că îi este accesibilă pentru a vorbi despre ea *în momentul în care îl rogi s-o facă*, în mod spontan. A întreba pe cineva „care este idealul tău” implică faptul că interlocutorul tău *are* un ideal și că *este conștient* de acesta, deci capabil să-l pună în cuvinte *imediat ce este întrebat despre el*. Or, teme complicate sau abstracte – precum discuția despre ideal, de exemplu – nu ne sunt adesea imediat accesibile, după cum o confirmă următoarea replică a lui Z.

2. A răspunde la o întrebare cu „E o întrebare complicată” implică mai multe lucruri pe care locutorul le sugerează în același timp. „Complicat” e ceea ce solicită efort; or, într-o conversație obișnuită, încercăm să evităm eforturile suplimentare de procesare, pe cât posibil. În același timp, faptul că o întrebare este complicată nu exclude posibilitatea de a răspunde la ea, într-un fel sau în altul. Răspunsul lui Z. este, în acest sens, o formă de a amâna un răspuns *sondând reacția celuilalt*: una dintre implicaturi ar fi „nu am un răspuns de-a gata la această întrebare, trebuie să mă mai gândesc”. În același timp, această replică nu exclude posibilitatea răspunsului, implicând și faptul că, dacă interlocutorul său insistă, Z. ar putea oferi un eventual răspuns.

3. G. își auto-interpretază întrebarea, reformulând-o. Faptul reformulării indică o intenție comunicativă *indiferent* de conținutul acesteia. Reformulând, G. *dă de înțeles* că tema discursivă pe care o introduce este anume cea despre care ar vrea să discute. În același timp, faptul auto-interpretării confirmă caracterul *neclar* sau „*complicat*” al întrebării inițiale – complicat *în contextul dat*, al unei conversații spontane înregistrate care pornește de la o întrebare abstractă și care, cel mai probabil, nu a apărut în mod organic din interacțiunea care, eventual, a precedat începerea înregistrării. Toate aceste aspecte sunt implicite în însuși faptul auto-interpretării reformulatoare într-un context dat, nu doar în conținutul ei. Or, conținutul ei sugerează, din nou, un fel de a vedea pe care G. îl consideră accesibil lui Z.: a întreba pe cineva *ce crezi că e mai sfânt în viață* implică faptul că *tu*, ca locutor, consideri că există ceva sfânt în viață, că presupui că și interlocutorul tău vede lucrurile în același mod, și că este capabil să-ți spună ce consideră el că este sfânt. În plus, în însuși faptul întrebării cu privire la ceva este implicată *dorința* ca

celălalt să răspundă la ea, accentuată și mai mult de faptul că este o auto-interpretare – deci o insistență asupra a ceea ce a fost deja spus.

4. Putem remarca, în răspunsul lui Z., că acesta vorbește despre ceea ce consideră el *mai scump* în viață – deci felul în care ar eticheta el, în mod spontan, lucrurile pe care le prezintă drept „scumpe” nu este nici ca „ideal”, nici ca „mai sfânt”. În același timp, faptul că *oferă* un răspuns, chiar schimbând eticheta, implică faptul că Z. consideră că „lucrurile scumpe”, „idealurile” și „lucrurile sfinte” fac parte din aceeași familie conceptuală, dar că îi este *mai ușor* să răspundă în termeni de „scump”. Enumerarea acestor „lucruri scumpe” la persoana a doua implică și faptul că Z. le consideră nu doar personale și, în același timp, nu impersonale, dar drept ceva care nu îl vizează *doar* pe el.

5. G. continuă cu o serie de întrebări care pot fi privite tot din perspectiva auto-interpretării. Prima întrebare din această intervenție, „ce vedeți dumneavoastră în prietenie”, implică un set similar de asumții cu cele anterioare: că interlocutorul său *are deja* o viziune despre prietenie, pe care o poate formula explicit. A doua întrebare, cea care vizează „o prietenie ideală”, explicitează funcția pe care o are întrebarea cu privire la prietenie: a reveni la tema *idealului*, cea propusă de G. drept temă de pornire a conversației, implicând că *idealul* reprezintă în continuare ceva despre care G. ar vrea să vorbească. Refocusarea de pe „prietenie” pe „prietenie ideală”, apoi pe posibilitatea ca prietenia ideală să arate în moduri diferite scoate în evidență una dintre funcțiile primare ale auto-interpretării unei întrebări: cea de a-i oferi interlocutorului posibilitatea de a răspunde *în felul în care îi este mai comod*. Reacția lui Z. este să repete *subiectul întrebării*, implicând, din nou, că nu e dispus să răspundă la întrebare în niciuna din formele în care i-a fost adresată. G. propune, în acest caz, o nouă interpretare a întrebării, referindu-se la un posibil exemplu literar care ar servi drept „model” de prietenie pentru interlocutorul său (interpretând „idealul” drept „model”).

6. Schimbarea temei, în final, apare ca o reacție la *rezistența* lui Z. de a concepe lucrurile cu privire la care este întebat în termeni de ideal. Observăm că G. oferă o interpretare *absenței răspunsului la ultima sa întrebare* – o interpretare care pune în limbaj *un motiv posibil din care Z. ar decide să tacă*: faptul că nu-și amintește un exemplu literar de prietenie ideală. Noua temă, cea a artistului favorit, este introdusă fără vreo legătură aparentă cu tema idealului, dar cu același tip de asumții: că Z. *are un artist moldovean favorit* și că *îl poate identifica în mod spontan* ca răspuns la întrebarea lui G.

7. Aceste observații scot în evidență atât funcția primară a auto-interpretării, cât și dimensiunea ei afectivă. Pe de o parte, cel care recurge la auto-interpretare o utilizează *în contextul în care consideră că pentru interlocutorul său enunțul inițial este neclar*. În cazul analizat aici, Z. prezintă explicit tema idealului drept ceva „complicat” și refuză, în câteva moduri, să

și-o asume drept temă conversațională în forma în care este propusă de G. Pe de altă parte, nuanța afectivă fundamentală a auto-interpretării și ceea ce este implicat în însuși faptul auto-interpretării, independent de conținut, este cea a *insistenței* locutorului asupra a ceva ce consideră important, ceva cu privire la care ar dori să discute cu interlocutorul său.

Referințe bibliografice:

1. COSMESCU, Alexandru. *Dialogul socratic ca practică discursivă*. În: *Philologia*, 2020, nr. 3, p. 58-69.
2. LINSCHOTEN, Johannes. *On the Way Toward a Phenomenological Psychology: The psychology of William James*. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1968, 319 p.
3. GOGIN, George. *Limba română spontană (studiu și texte)*. Chișinău: Institutul de Lingvistică al AȘRM, 2004, 192 p.
4. SPERBER, Dan, WILSON, Deirdre. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1986, 326 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01. *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.